

Szablics Bálint

Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései

**Quo Vadis: A Review of Certain Strategic Issues
in the Development of the National Economy and
Society Based on Events of the Recent Past**

Összefoglalás

A kutatói beszámoló kísérletet tesz arra, hogy áttekintse a világban zajló főbb gazdasági-társadalmi folyamatokat, a megoldást is keresve, amelyek valóban gyógyírt jelenthetnek ezekre az aggasztó trendekre. De ehhez mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ keresni, hogy hová is tartunk (= Quo vadis). A tanulmány makrogazdasági megközelítést alkalmazva mutatja be a struktúrák jelenkori alakulását, illetve a társadalmi berendezkedés kihívásait és a technikai innováció veszélyeit.

Summary

This research focuses on the attempt to understand the current social and economic progress in the world, in order to have the chance to concentrate on finding a cure to these worrying trends. Above all this we must look for the answer to “Quo vadis”? We use a macroeconomic approach while introducing structural changes and observing the social impact of our lately challenges.

SZABLICCS BÁLINT PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Állam és ökonómia kutatási terület (szablicsbalint@t-online.hu).

A modern kor államai, a nyugati értelemben vett demokráciák válságukat élik. Talán több értelemben is, így az okok nem kizárólag gazdasági tényezőkre vezethetők vissza. A technológiai fejlődés, minden áldásos hatása mellett, átformálja a polgárok mindennapi életét. Létrejött egy globális tér, amelyben a határok egyre inkább elmosódnak, és ez magára a társadalmi berendezkedésre is komoly hatással lehet. Mindeközben a növekvő egyenlőtlenségek – és a szintén globalizálódott konfliktusok – új feszültségeket generálnak, ez indokolhatja a társadalmi együttélés új alapokra helyezését, újragondolását is. A nemzetállamok rendszeralkotó elemei belső együttműködéseinek fejlesztése és a hosszú távú fenntarthatóság eléréséhez feltétlenül szükségesek az államon és piacon kívüli, nonprofit alapokon működő kapcsolatok kiaknázása az egész társadalom javára. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy az állami működés, a közszolgáltatások finanszírozása mind átláthatóbbá és mérhetővé váljanak.

MAKROGAZDASÁGI KÖRÜLMÉNYEK

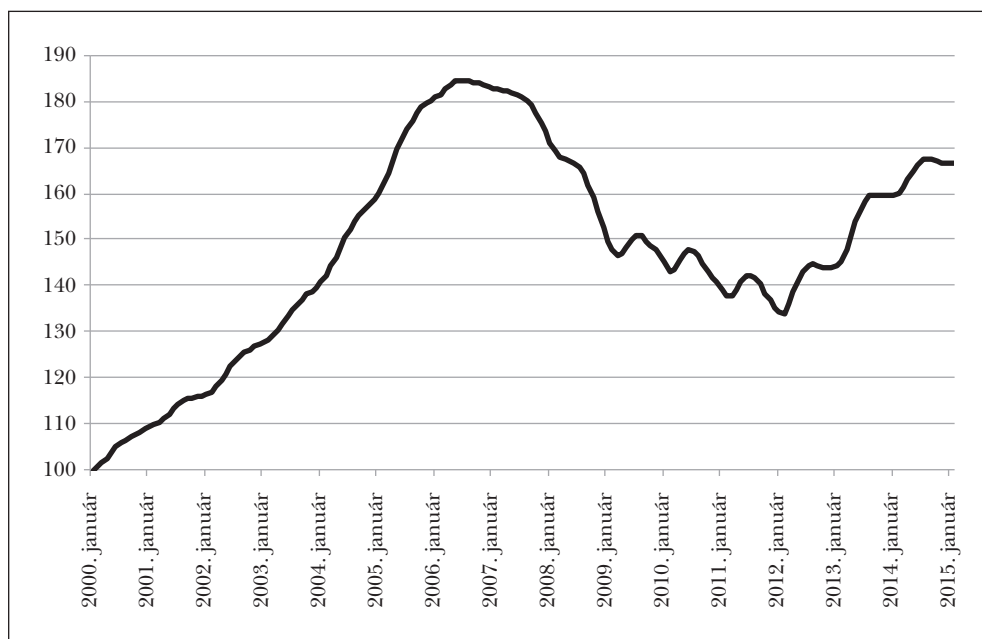
A jelzáloghitel-piaci válság¹

A 2008-as év több szempontból rendkívüli gazdasági nehézségeket hozott világszerte, de elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban. Az USA jelzáloghitel-piacain a korábbi években elterjedt egy újfajta termék. E konstrukció lényege az volt, hogy egy pénzügyi intézmény jelzálogalapon hitelt nyújt lakásvásárlóknak, a kihelyezett hasonló kockázati besorolású hitelek közül pedig csoportokat képez, és befektetési jegyként értékesíti, amellyel további források kerültek a rendszerbe. A Fed által alacsonyan tartott kamatok és az olcsó hitelhez jutás felpörgették az ingatlanpiacot, és az egyre kockázatosabb hitelek kihelyezése valósult meg. A lakásvásárló olcsón és kedvező feltételek mellett tudott hitelt felvenni, a bankoknak pedig gyakorlatilag a kockázatok továbbhárítása és az új pénz létrehozása miatt érdeke volt mind több hitelt nyújtani, szinte hitelbírálat és érdemi mérlegelés nélkül. Ameddig újabb forrásbevonásra lehetőség volt, a módszer remekül működött, ám abban a pillanatban, hogy az ingatlanárak – és ezzel a származékos pénzügyi termékek árai – megtorpan- tak, és a kínálat meghaladta a keresletet, azok árai meredeken esni kezdtek 2007 második felében.

A drasztikus csökkenés és a másodlagos jelzálogtermékek iránti kereslet gyorsan fizetéképtelen helyzetbe juttatta a különböző szervezeteket, aminek egyik legelhíre- sültebb áldozata a patinás Lehman Brothers volt.

Ez azonban korántsem volt új jelenség. Az 1930-as évek gazdasági világválsága ko- moly visszaesést okozott többek között az USA építőiparában. Hogy az állam megpró- bálja helyreállítani a piaci mechanizmusok működését ezen a téren, a lakásvásárlá- sokat azzal ösztönözte, hogy a jelzálogalapú hitelezést egy 1934-ben erre létrehozott állami intézmény, a Szövetségi Lakásügyi Hivatal (Federal Housing Administration) biztosítékkal támogatta. Az eleinte 20%-os elvárt önrész aztán a 60-as évek végére 3%- ra csökkent, ami nagyon megkönnyítette a hitelhez jutást. Végül a felduzzadt piaci lufi akkor is kipukkadt.

1. ábra: S&P/Case–Shiller lakásárindex (USA) alakulása 2000–2015

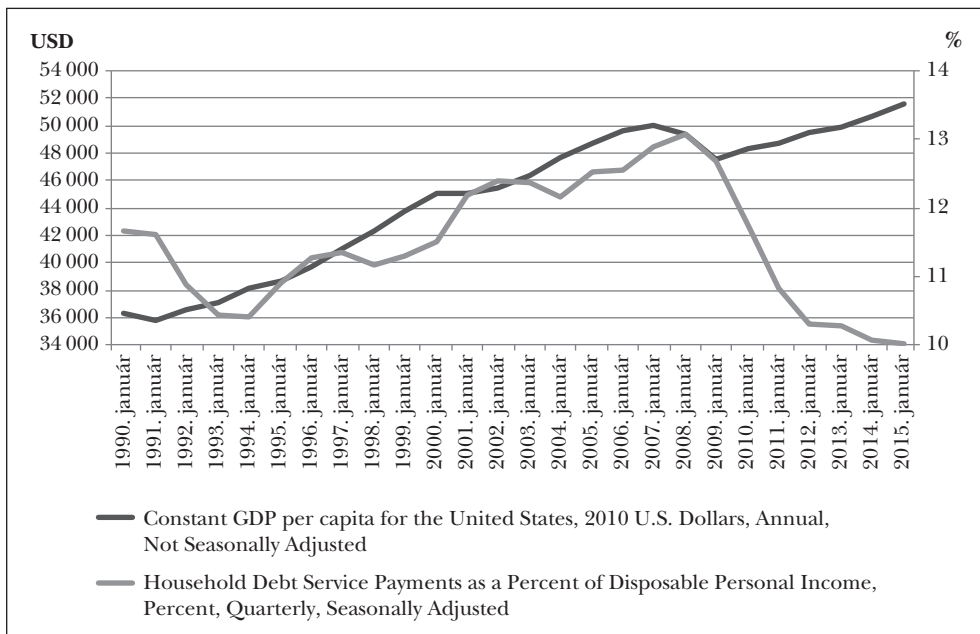

Forrás: S&P Dow Jones Indices, www.spindices.com.

A mostani pénzügyi válság nyomán rengeteg pénzintézet vált fizetéseképtelenné és szorult állami segítségre. Az USA-kormány igen nehéz döntési helyzetbe került, mert két alternatíva között választhatott: hagyja a korrekciót piaci mechanizmusok által megvalósulni, és ezzel kockáztatja az összeomlást, vagy ezermilliárdokat (USD) áldoz a kármentésre, és ezalatt még milliók elvesztik állásukat, megtakarításaikat és otthonukat. A fájdalmas döntés megszületett, amely azzal együtt különösen problémás, hogy a válság kialakulásának vizsgálatára az USA-kormány által létrehozott bizottság (Financial Crisis Inquiry Commission) jelentésének egyik legfőbb megállapítása szerint a pénzügyi válság elkerülhető lett volna.² Az idézett jelentés emellett további következtetéseket is megfogalmaz:

- a pénzügyi szabályozás és ellenőrzés rendszerében hatalmas hiányosságok voltak;
- a kulcsfontosságú pénzintézetek vállalatvezetési és kockázatkezelési gyakorlata egyaránt komoly mértékben járult hozzá a válság kialakulásához;
- a hitelezés gyorsuló expanziója, a kockázatos befektetések és az átláthatóság hiánya kedvező környezetet teremtett a krízis számára;
- a kormányzatot felkészületlenül érte a kialakult helyzet, és nem tudott megfelelő eszközökkel reagálni;
- a válság megbízhatósági és etikai veszteségekkel is járt;
- a funkciót vesztett jelzálogpiaci sztenderdek és a jelzálogalapú hitelből származtatott értékpapírok jelentették a kiindulópontot;
- a hitelminősítő ügynökségek hibái elemi hatással voltak a pénzügyi összeomlásra.

2. ábra: Az egy főre jutó GDP és a háztartások szabad jövedelmét terhelő adósságszolgálat az USA-ban

Forrás: FRED.

Összességében a Bizottság kiemelte, hogy a kormányokon átívelő (mind Bill Clinton, mind pedig George Bush elnöksége idején) programként fogalmazódott meg az alacsonyabb jövedelműek otthonhoz juttatása. Ez pedig a szerzők szerint hibás célkijelölés volt, mert a valóságtól elrugaszkodott helyzetet alakított ki, olyan családokat sororva függésbe, amelyek valódi anyagi lehetőségei ezt reálisan nem tették elérhetővé. Egy 2012-ben született tanulmány³ szerint 8,8 millió ember veszítette el munkahelyét, 19,2 ezer milliárd USD vagyon vált köddé a háztartásokban, egy 2015-ben kelt írás⁴ alapján 20 ezer milliárd dollárba kerül a válság az Egyesült Államokban a kirobbanást követő tíz évben.

Meglehető lehet, hogy a 2000-es év tőzsdei, ún. dotcom válságával összehasonlításban, a 2008-as krízisnek sokkal nagyobb hatása volt,⁵ sőt más hasonló eseményekkel összehasonlításban is rendkívülinek mondható. A válság egyik legközvetlenebb hatása, hogy – az egyébként globális – pénzügyi intézményeknek a kormány pénzügyi mentőtövet dobott, ezzel elodázza a teljes összeomlást. A segítségnek – és általában a felelőtlen hitelezési gyakorlat miatt kialakult krízisnek – az ára és eredménye egyrészt a sztriktebb szabályozás, másrészt az állami tulajdonszerzés volt.

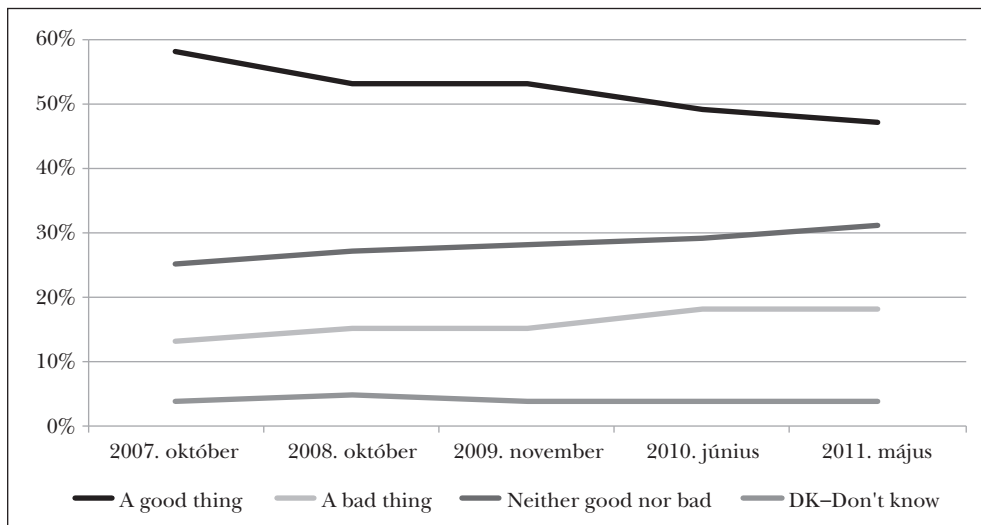
A globalizálódott pénzügyi környezetben az amerikai pénzügyintézetek likviditásbeli szűkössége gyorsan áttért az öreg kontinensre is. Az Európai Unió hasonló programot indított az európai nagybankok megmentésére, a válság elmélyülésének megelőzésére, amelyet első körben és alapvetően tagállami szinten kell menedzselni. Azonban ezek a bankmentések az államadósságban is kifejtették hatásukat, és a

közvetlen veszély elhárítása a szuverén adósságok válságát okozta Európában (alapvetően Görögország, Írország és Portugália esetében).⁶ Az üzleti környezet megváltozása a leginkább érintett államok állampapírjai iránti kereslet drasztikus csökkenésével is járt, a bankok pedig egyre inkább visszafogták a hitelezést a további veszteségek megelőzésére. A gazdasági növekedés csökkenő üteme a munkaerőpiacon is kifejtette hatását, és uniós szinten 5 év leforgása alatt mintegy 2 százalékponttal vetette vissza a foglalkoztatottságot.⁷

Magyarországon is számos kedvezőtlen tendencia bontakozott ki 2008-tól. Az akkori kormány – érzelve a várható piaci sokkhatást – úgy értékelte, hogy az állami kiadások finanszírozása a piacról nem megoldható, illetve drága. Ezért az IMF-hez fordult, és két év alatt 7,6 Mrd SDR hitellehívás történt, ami az államadósság-mutatóban 6 százalékpontos emelkedést eredményezett, tovább növelve a külső függést, ami a külföldi nettó adósság államadósságon belüli arányát illeti. A 2010-ben hivatalba lépett új kormány egyik fontos célkitűzése a külföldi függés radikális csökkentése volt, amelyet mára 56-ról 32%-ra sikerült lefaragni e téren. A lakosság mind nagyobb mértékben vesz részt az államadósság finanszírozásában az állampapír-vásárlási programok keretében.

A munkanélküliség előbb 7,8-ról 11%-ra emelkedett, de a mutatót 2010 óta újra a 2008-as szintre sikerült leszorítani, köszönhetően számos intézkedésnek, amely a megélhetési költségeket és a nettó bér közterheit csökkentette, az állami szociális juttatásokat ellentételezéshez kötötte (életpályareformok, adócsökkentés, közmunkaprogram, rezsi-csökkentés). Az infláció ugyanakkor igen alacsony szintre süllyedt, és már defláció kialakulása is fenyeget, miközben a jegybanki alapkamat alacsony szintje is igyekszik ösztönözni a beruházásokat.

3. ábra: Az EU-tagság megítélése az európai polgárok körében

Forrás: Eurobarometer.

Sajnos azonban – ahogy Magyarország sem – az Európai Unió sem dőlhet hátra, mert az eddigi gazdasági problémák mellé újabb, szintén gazdasági hatással járó, mély társadalmi feszültségek társultak az utóbbi időszakban. A Közel-Keleten dúló konfliktusok és az ISIS névvel illetett – államnak egyáltalán nem, de sikeresnek mindenképpen nevezhető – szervezet destruktív, destabilizációs szerepe rendkívüli népmozgást eredményez. (Hasonlóan nem tekinthető lezártnak a mostanában kevésbé emlegett, de továbbra sem rendezett ukrajnai konfliktus.)

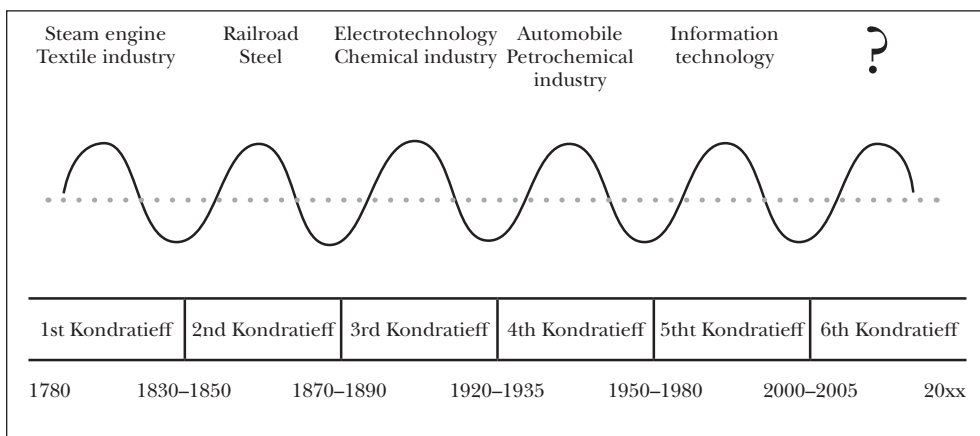
A gazdasági helyzettel való elégedetlenség és a növekvő migrációs nyomás hatatos segítséget jelent a liberális eszmékkel szembe forduló politikai szélsőségek, illetve nem az európai integráció elmélyítésén, hanem inkább az önállósodási, nagyobb nemzeti szuverenitást követelő mozgalmak számára. Annak ellenére, hogy a migráció mint jelenség nagy kihívás elé állítja az európai társadalmakat az alapvető kulturális különbözőségekből fakadóan, az minden politikai erőnek jól „hasznosítható” témaként szolgál a belpolitikai küzdelmekben. Ez pedig olyan tényező, amely elodázhathatja a valós – pláne hatékony összeurópai – megoldások megszületését. A válságok sora az utóbbi években aláásta az európai intézményrendszer működését, és bizonyos szinten megkérdőjelezte azok létjogosultságát (pl. schengeni egyezmény, dublini egyezmény) az európai polgárok szemében: a tagságot pártolók aránya 50% alá süllyedt, miközben az ellenzők, illetve bizonytalanok aránya 5-6 százalékponttal csökkent. Nem mellékesen az Egyesült Királyság népszavazáson döntött kilépési szándékáról.

Végző soron tehát kissé borús kép rajzolódik ki, ha számba vesszük az említett folyamatokat: a tengerentúlról érkezett gazdasági válság hatásait talán napjainkban kezdi kiheverni Európa, miközben komoly politikai kihívást eredményez a migrációs válság által felszínre került társadalmi problémák sokasága és az európai integráció összeurópai megítélésének kuszasága, amelyet időlegesen segítenek, de hosszabb távon még nehezebb strukturális veszélyekkel fenyegetnek a CETA és a TTIP nemzetközi megállapodások. Az öreg kontinens világgazdasági esélyeit rontja továbbá a korösszetétel változása, amely szerint napjaink 25%-os értékéről 2050-re 53% lesz az ún. függőségi mutató (a 65 év felettek száma a 15–64 éves korosztály számosságához viszonyítva).⁸

Távolabbról tekintve, ezen folyamatok természetesnek tekinthetők. Már az előző század elején Nyikolaj Dmitrijevics Kondratyev kutatásai is azt mutatták, hogy léteznek a gazdaságban a „szokásos” 10-15 évesnél hosszabb, 40-80 éves ciklusok is. A téma ma is élő kutatói, Leo és Simone Nefiodow is azt próbálják megjósolni, hogyan alakul az elméleti, hatodik Kondratyev-ciklus, amelynek élvezői, illetve elszenvetői lehetünk.⁹

Nagyon úgy tűnik, hogy a jelenlegi helyzetben Európa tehetetlen a nemzetállamok szuverenitásának tiszteletben tartása miatt, a tagállamokat viszont gúzsba kötötték az európai normák, így patthelyzet alakult ki a megoldást illetően. A Kondratyev-ciklusoknak és a demográfiai változásoknak köszönhetően arra lehet számítani, hogy a közeli jövőben várható egy, a közelmúltbelieknél is komolyabb sokkhatás tudja csak kibillenteni társadalmainkat a holtpontról.

4. ábra: Kondratyev-ciklusok

Forrás: Kondratieff.net.

Ékes bizonyítéka ez annak, hogy a monetáris politika (mely európai szinten közös) és a fiskális politika (tagállami hatáskör) milyen szoros egymásra utaltságban áll. El kell dönteni tehát, hogy Európa szorosabbra fűzi intézményes kereteit egy közös fiskális politika irányába, vagy a tagállamok együttműködése lazább keretek között történik majd.

Az EU–USA és EU–Kanada szabadkereskedelmi megállapodás

Gazdasági válságok idején általában előtérbe kerül a protekcionista gazdaságpolitika. Lényegét tekintve jól kapcsolódik a nemzetállamok ideológiájához, amely szintén az adott országot helyezi előtérbe, és ez a külső tényezőkkel némiképp szemben áll. A globalizáció egyik nagy eredménye az a bonyolult, az egész világot átszövő hálózat, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi a bezárkózó gazdaságpolitika alkalmazását.

Noha a 2008-as válság nem jelentett ideális körülményeket a szabadkereskedelem kiszélesítéséhez, a krízis lassú múlásával újabb szövetségek kialakítása kezdődött a WTO égisze alatt.

A Bizottság Kanadával megkötötte az átfogó gazdasági és kereskedelmi megállapodást (CETA). Az egyezmény egyik legvitatottabb pontja egy vitarendezési fórum (ISDS), amelyen keresztül a vállalatok érvényesíthetik akarataikat, jogalkotási kényszerhelyzetbe hozva ezzel a Közösséget vagy akár a tagállamokat. Az EGSZB által 2015-ben kiadott vélemény¹⁰ említi néhány elgondolkodtató európai példát arra vonatkozóan, hogy a nagy gazdasági potenciállal rendelkező cégek milyen érdekeket próbálnak érvényesíteni egyes államokkal szemben: „Románia ellen a Micula indított pert egy olyan beruházás miatt, melyet az ország EU-csatlakozása előtt végzett, és amellyel kapcsolatban igénybe vett egy kormányzati vállalkozásösztönző eszközt. A csatlakozáskor Románia az állami támogatásokra vonatkozó szabályok tiszteletben tartása érdekében megszüntette az ösztönzőprogramot. A bíróság 116 000 USD kár-

tértítést ítélt meg kamatokkal együtt (a becsült teljes összeg: 250 000 USD) a kétoldalú beruházási megállapodások szerinti kötelezettségek be nem tartása miatt. 2014-ben a Versenypolitikai Főigazgatóság ideiglenesen arra kötelezte Romániát, hogy ne fizessen, mivel az jogellenes állami támogatásnak minősülne. Ennek ellenére a választott bírók egy, a New York-i egyezményre hivatkozó záradék értelmében engedélyezték, hogy a Micula amerikai bíróságok előtt is kártérítésért folyamodjon.” „Az ECT rendelkezéseire hivatkozva a Vattenfall 3,7 milliárd USD-t meghaladó kártérítést követel Németországtól az atomenergia használatának fokozatos megszüntetéséről szóló határozatot követően.”

Fentiek mellett Európa és az itt működő vállalkozások számára komoly versenyhelyzetet jelenthet majd, hogy megjelennek sokkal liberálisabb (pl. munkaügyi, környezetvédelmi területen kevésbé szabályozottabb) környezetben működő amerikai társaik. Kérdéses tehát, hogy a CETA és annak nyomán majdan megkötendő TTIP-megállapodás az USA-val vajon kinek eredményez majd tényleges anyagi előnyöket. A kétségeket és bizalmatlanságot jól támogatja, hogy az előkészítő tárgyalások zárt körben zajlanak, a döntéshozóknak érdemi ráhatása nincsen a konkrét javaslatra. 2014-ben európai polgári kezdeményezés is indult a tárgyalások leállítására, de az aláírásgyűjtés (1 millió fő) az előírt határidőben nem járt sikerrel. Bár hivatalosan már lezárult a támogatóívek gyűjtése, a mozgalmat¹¹ indítók folytatták a munkát, és mára több mint 3 millió európai polgár egyetértését sikerült megszerezniük. A tiltakozás hazánkban is manifesztálódott, bár egy kissé más formában: az Országgyűlés 2016 júniusában határozatot fogadott el, amelyben a kormány számára lényegében tárgyalási álláspontot jelölt ki.¹² Ezek a mozgalmak és intézkedések végső soron nemigen vannak érdemi hatással a megállapodás megkötésére. A folyamatot, annak mozgatóerőit talán ennél fontosabb megértenünk, mert így fel lehet készülni azon hatások kivédésére, amelyek esetleg nemkívánatosak a társadalom szempontjából.

A szabadkereskedelmi megállapodás lényegében (jelen esetben az Európai Unión keresztül) egy államközi szerződés, amely rögzíti a felek közötti kereskedelem feltételeit, és szabályozza a vitarendezés módját. Ilyen módon a nemzeti jogrendszeren kívül helyezkedik el. Különösen igaz ez az Európai Unió által kötött megállapodásokra, amely – bár maga az EU a tagállamokból áll – egy államok felett álló entitás szerződésai, melyek a tagállamokra nézve is kötelezőek. Francesco Galgano¹³ jogászprofesszor szerint a jelentős különbséget a korábbiakkal szemben az adja, hogy már nem a törvényhozó hatalom primátusa érvényesül, hanem az atipikus szerződésekbe foglalt jogrend. A kereskedelmi jogról és a globalizációról készült írásában¹⁴ Török Gábor véleménye is az, hogy a vázolt folyamatot, a globalizációt a 2008-as pénzügyi krízis nem állította meg, csupán megtorpanásként értelmezik.

Az országok és a fogyasztók mozgásteret is egyre szűkül, és egészen új, globális struktúrák vannak kialakulóban. Az állami monopóliumok csökkennek (hovatovább a szabályozásban is), amellyel tovább erősödik a kiettség, így az egyén kiszolgáltatott helyzetben teljesen magára maradhat. De minél erősebb a koncentráció globális szinten, és minél távolabb kerül a valódi irányítás a hétköznapi embertől, annál inkább szükség-szerűvé válik, hogy valami kitöltse az ilyen módon keletkező űrt. Ezért a lokalitásban ér-

telmezhető kisebb és közepes közösségeknek egyre nagyobb szerepe kell hogy legyen, amelyek nem gazdasági motivációval jönnek létre, mert azokat – mint konkurenciát – a TNC-k lesöpörnék. Sokkal inkább a tényleges, valós szükségletek mentén, de ehhez minden egyes embernek ki kell mozdulnia, gondolati síkon, az egyszer megélhetést hajszoló, rohanó, másszor gondolkodásmentes applikációkba és álközösségekbe temetkező hétköznapokból, és újra meg kell tanulni figyelni, gondolkodni.

Versenyképesség Magyarországon¹⁵

A versenyképességgel (nemzetgazdasági értelemben) kapcsolatosan számos eltérő definíció létezik,¹⁶ de abban egyetértés látszik, hogy adott országban élők életszínvonalának javulását biztosító paramétert értünk a fogalom alatt. Bár ez a definíció nem tűnik túl bonyolultnak, a tényleges tartalma és ezáltal a mérést, összehasonlíthatóságot lehetővé tevő komponensek kibontása már annál összetettebb.

A svájci székhelyű IMD és a Világgazdasági Fórum egyaránt bonyolult, részben mérhető, illetve becslést indikátorokkal operál. Mindkét mérési rendszer komoly tényezőként tekint a bizalomra, a társadalmi tőkére. Francis Fukuyama munkájában arra a következtetésre jut, hogy az amerikai társadalmi fejlődés alapja a társadalmi tőke magas szintje, a bizalom és az erős civil társadalom volt.¹⁷

Az IMD éves kutatásának – több mint 200 mutató alapján képzett – adataiból kialakított rangsorban Magyarország az elmúlt tíz évben jelentősen visszaesett a mért 60 ország között.

1. táblázat: Magyarország helyezése az IMD éves versenyképességi felméréseiben

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
35	38	45	42	47	45	50	48	48	46

Forrás: IMD.

A WEF által készített, a 2015–2016-as időszak felmérését tükröző legfrissebb tanulmány¹⁸ 140 vizsgált állam között a 63. helyre helyezte hazánkat. A részmutatók vizsgálata nem fest túl hízogató képet, az intézményekre vonatkozó mutatócsoport (97. helyezés) fogja vissza leginkább az összteljesítményt, az innovációs képességek megítélésében (131. helyezés) pedig kifejezetten lehangoló eredményekkel szembesülhetünk. A tanulmány vezetői összefoglalója emellett Magyarországot abban a kontextusban említi,¹⁹ hogy a korrupció komoly gazdasági károkat okoz.

Számos olyan mutatót alkalmaz mindkét versenyképességi rangsort felállító megközelítés, amely arra vezethető vissza, hogy az ország társadalma milyen mértékben képes és hajlandó gondolkodni, mennyire evolutív, és ebben milyen módon tudnak a szereplők (egyének, szervezeteik) együttműködni. Mivel a kormányzásban, szélesebben értelmezve, a pártpolitikában a hatalmi érdekek, a gazdasági szektorban pedig alapvetően pénzügyi érdekek mentén alakulnak ki együttműködések és kapcsolatok, rendkívül fontos a civil társadalmon keresztüli megközelítést. Ez ugyanis – értéktől

nem mentesen, de mögöttes tartalmat nélkülöző módon – képes érzékeltetni számunkra, hogy a társadalom – valamely kisebb csoportja – mennyiben tud közösen tenni.²⁰

A gazdasági fejlődés általánosan használt mutatói

A rendszerváltozás óta hazánk számos gyökeres, a külső környezetben és belső körülményeiben végbement változáson esett át. Az 1980-as évek végén tetőzött gazdasági-társadalmi folyamatok egy azóta is folyamatosan átalakuló, az emberek, illetve állampolgárok permanens alkalmazkodását igénylő rendszerbe vezettek át. Az akkor egyre elérhetőbbnek látszó liberalizmus békés eszméjének megvalósulása pedig egyre távolabbinak tűnik, ami természetesen nem kizárólag a belpolitikai folyamatok eredménye, hanem a gazdasági környezet átalakulásának terméke is egyben. Az egymást érő fordulatok közepette sokszor nincs alkalom, mód egy-egy időszakot lezárni, értékelni, mégis fontos, hogy – akár így utólag – megpróbáljuk áttekinteni, hogy a korábbi gazdasági folyamatok kezelése milyen eredménnyel tudott megvalósulni.

A rendszerváltozás időszakában Magyarországon rendkívül pozitív folyamatok látszottak beindulni. Gazdasági mutatóinkban megmutatkozó eredményeinket az ír példával egy lapon említve, „magyar modell”-ről beszéltek. Azonban ahogy Lentner Csaba is rávilágít, a tizenöt éves átmenet fenntartotta a külső kitettséget és sebezhetőséget, a nemzeti érdekérvényesítő képesség gyengesége miatt.²¹

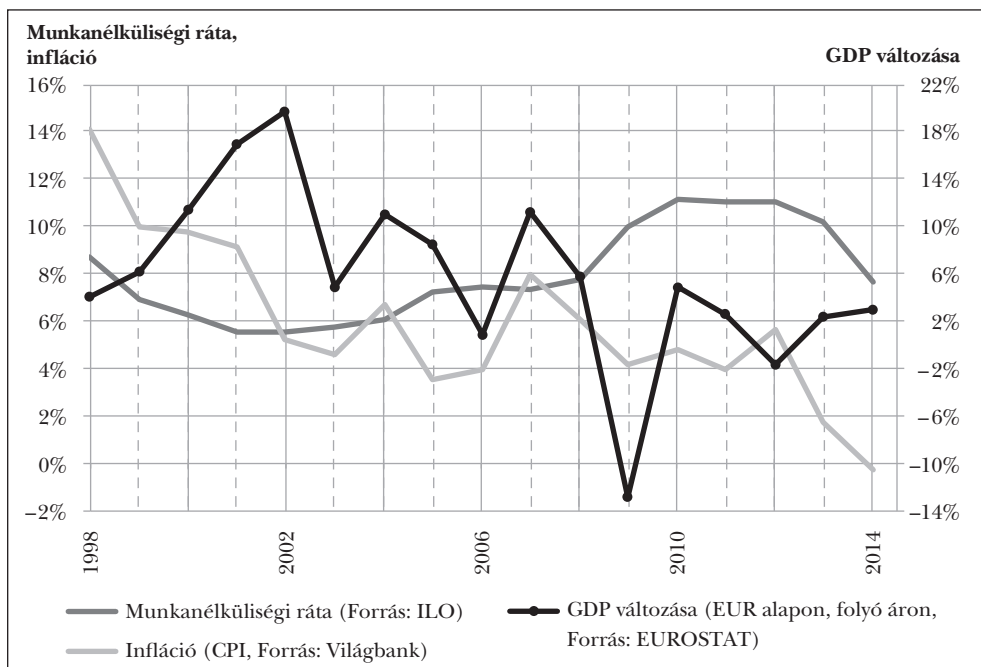
Gazdaságpolitikai szempontból a politikai váltógazdaság ciklusait követő inflexiók pontok rajzolhatók ki, amire persze hatással lehet az is, hogy a világgazdaságban is mintha a magyar választások ciklusainak – és még inkább a politikai irányváltásoknak – határait követték volna a krízishelyzetek: elég, ha az 1998-as orosz válságra, vagy a 2008-ban kirobbant, de hazánkra, némi késéssel, hatást kifejtő jelzálogpiaci válságra gondolunk.

Mielőtt további párhuzamok felállításából messzemenő, de helytelen következtetésekre jutnánk, szerencsésebb, ha visszatérünk a tudomány eszköztárához, és megvizsgálunk néhány olyan makrogazdasági mutatót, amelyekben tetten érhetők az említett hazai gazdaságpolitikai eltérések.

Az infláció trendjét tekintve, nagy változást nem mutat az 5. ábra (egy kisebb 2007-es adat által indikált törést leszámítva), azonban szembeötlő, hogy a GDP növekedési ütemében (jobb oldali tengely) és a munkanélküliségi rátában jelentős irányváltások tapasztalhatók 2002-ben és 2009–2010-ben. Ugyanakkor, míg az előbbi 1998 és 2002 között dinamikus gyorsulást mutatott, addig a 2009 óta fennálló körülmények nem engednek elmozdulni a 2% körüli növekedési ütemtől (6–7. ábra).²²

E leggyakrabban használt mutatók ugyanakkor csak kijelzői a gazdaságpolitikai eredményeknek, melyek rendkívül összetett hatásmechanizmus eredményeként állnak elő. Az egyik legfontosabb különbséget pl. az államadósság belső szerkezetében lehet tetten érni. 2001-től a devizában fennálló adósság aránya folyamatosan növekedett, amely trend csak a 2009-es évben fordult meg. Azóta a gazdaságpolitikai szereplők

5. ábra: Egyes kiemelt gazdasági mutatók alakulása

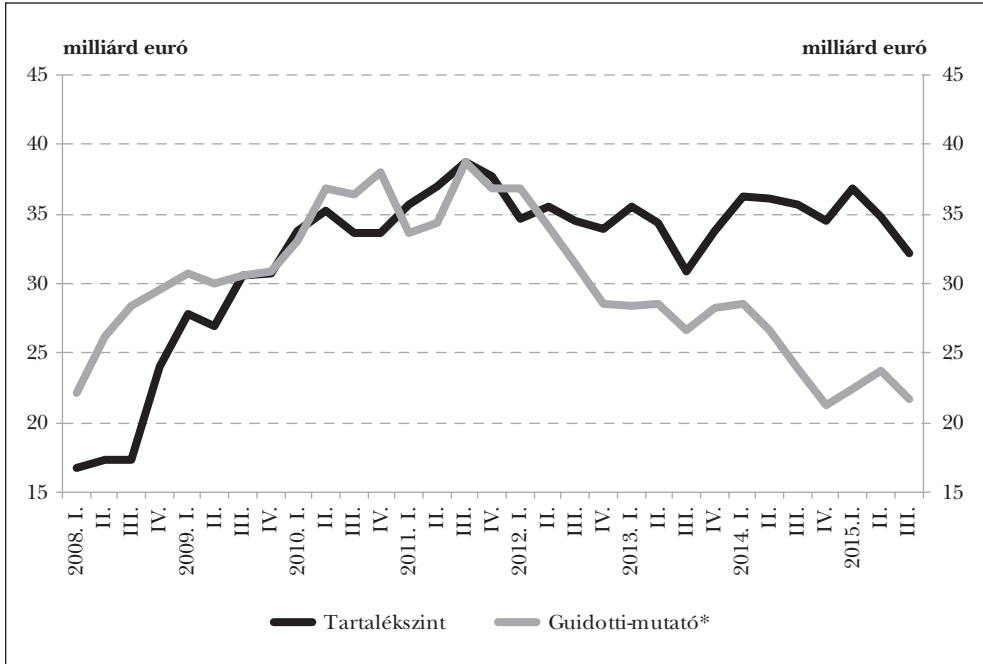
Forrás: Az ábrán jelölt forrásokból saját készítés.

határozottan törekszenek a kitettség csökkentésére, jelentős állampapírpiaci program indult, amelynek eredményeként a lakossági megtakarításokért folytatott versenyben a bankbetétek és a készpénzes forma visszaszorulóban vannak.²³ Ezt segítette elő az is, hogy a jegybanki alapkamat csökkenése és a bankbetétek alacsony kamata, illetve az egyéb befektetési formák magas kockázata is az állampapírok felé terelik a megtakarításokat. A jegybank szakembereinek előrejelzése alapján, az államadósság finanszírozásában a jövőben sem lesz szükség változásra.²⁴ Ezzel együtt úgy tűnik, hogy az IMF-hitel igénybevétele nélkül is finanszírozható a költségvetés hiánya, a 2008-ban felvett hitel visszafizetése pedig megalapozott döntés volt. (Ezt megelőzően, 1998 és 2008 között sem volt IMF-hiteltartozás, igénybevétel a rendszerváltozás körüli években történt.) Az IMF-hitel lezárását²⁵ a magánnyugdíjpénztári vagyon államosítása tette lehetővé úgy, hogy jelentős törést nem okozott a mintegy 7,5 Mrd euró törlesztése a 2012–2013-as évek folyamán.

Figyelemre méltó, hogy a devizatartalékok alakulása is egyre biztonságosabb – már-már túlzó szinten – mozgásteret engednek, hiszen az általuk képviselt finanszírozási képesség messze meghaladja a nemzetközileg elfogadott elvárásokat megtestesítő Guidotti-szabály teljesítését.

A devizaadóssággal kapcsolatosan nem csak a kormányzat helyzetét kellett kezelni. A 2004-ben bevezetett devizaalapú lakáshitel-konstrukciók elterjedése 2010-ben tetőzött, amikor az állományi adat már 2818 Mrd Ft feletti volt²⁶ (ami ezzel meghaladta a

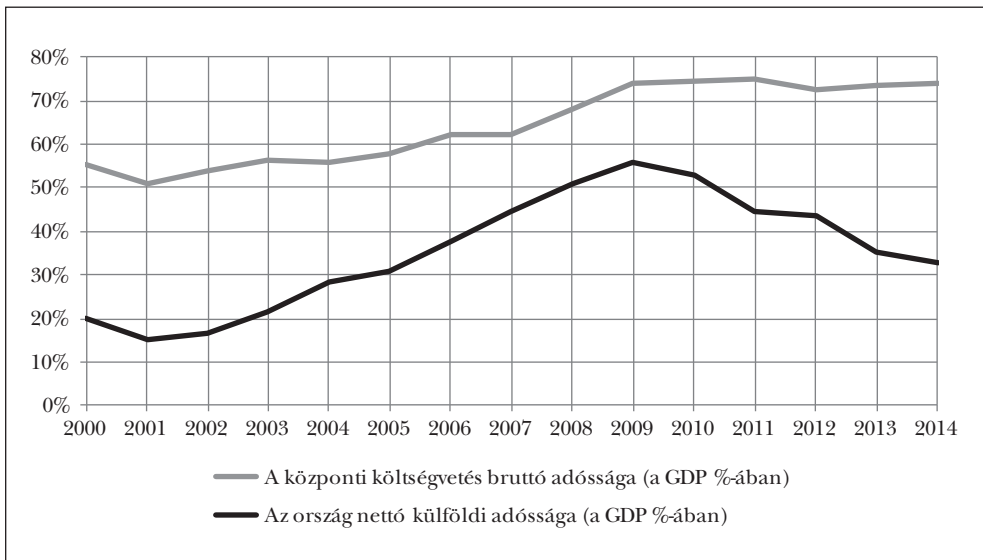
6. ábra: A tartalékszint tényleges és elvárt alakulása

Megjegyzés: * A hátralévő futamidő szerinti rövid külső adósság

Forrás: MNB.

7. ábra: Az államadósság mutatói 2000-tól

Forrás: ÁKK.

GDP 1%-át). A jelentős problémát jelezte a válság nyomán ingadozó árfolyam, amely a 2008. július 9-i 230,75 HUF/EUR szintről 2009. március 6-ára 316 Ft-ra emelkedett, ami szinte azonnal 37%-os veszteséget jelentett. Noha az árfolyam 2012 elejéig még jelentős mozgásokat mutatott, a 300 Ft feletti szint stabilizálódott. Hosszadalmas egyeztetések és a konstrukció részleteinek kialakítása során a legfontosabb kérdés a felelősség, illetve a veszteségek teherviselőinek megoszlása volt. Végül a kormányzati intézkedések eredményeként ez a hiteltermék 2015-re gyakorlatilag megszűnt.

KIHÍVÁSOK A TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉS KÜLÖNBÖZŐ SZINTJEIN

Polgár

A kapitalista berendezkedés fogyasztásra épülő környezetében a modern állampolgár énképét – nem kis mértékben a folyamatosan gyors informatikai fejlődésnek köszönhetően – a globalizáció hatásai egyre súlyosabb mértékben határozzák meg. A globalizáció a fogyasztásban hatalmas – a fogyasztóval semmiképp nem egyenlő alkupozícióból induló – vállalatokat és széles körben elterjedt termékeket jelent. Ráadásul a fizikai fogyasztásban sokkal inkább az információnak, a termékről alkotott, befolyásolástól sem mentes képnak van szerepe,²⁷ mintsem racionális gazdasági döntésnek.

Az információkhoz való hozzáférés, az új ismeretek elérése olyan mértékben egyszerűsödött, hogy az egyes ember számára egyre gyorsuló tempót „diktál” a munkaerőpiaci versenyképesség megőrzése érdekében, amely hasonlóan érvényesül a magánéleti kapcsolatokban is: a közösség mint fogyasztási cikk és termék is megjelent. Nem mellékesen, ezek a közösségek is globális szintéren szerveződnek, így – az esetleges nyelvi különbségek leküzdésével, melyet szintén fejlett informatikai alkalmazások is segítenek – könnyen elmosódnak a fizikai határok. A folyamatot erősítik különböző geopolitikai megfontolásokon alapuló politikai döntések is, amelyek különböző nemzetállamokból igyekeznek olyan gazdasági közösséget építeni, amelyek egységes piacot képezve, a korlátok lebontásával még több lehetőséghez juttatják a már említett globális vállalatokat. Ilyennek tekinthető bizonyos megközelítésben az Európai Unió, de az EU és Kanada, illetve az Egyesült Államok közötti szabadkereskedelmi megállapodás is.

A gazdasági nehézségekből és egyes katonai konfliktusokból is fakadóan a nemzeti identitás²⁸ megőrzésére és erősítésére irányuló, vitathatatlan igényen alapuló mozgalmak ellentétes hatást fejtenek ki. Mindezek mellett is körvonalazódnak látszik, hogy a nemzetállami sajátosságoknak (az államhoz való kötődés értelmében) egyre inkább csak a fizikaiszükséglet-kielégítés szintjén van jelentősége, a Maslow-féle szükségletpiramis alsóbb régióiba visszazorulva. Tehát az állampolgár inkább csak az állammal kapcsolatos elvárásait fogalmazza meg, mert szüksége van azokra a javakra, amelyek (még) jellemzően ingyenesen, alanyi jogon járnak (pl. a közrend biztosítására, az egészségügyi ellátásra, gyermeke gyermekkorai nevelésére és a nyugellátásra). A példaként említett javak a közvélekedésben ennek tetejében általában nem keltenek általános meglepetést. Bár ezeket az alapvető szolgáltatásokat az állam biztosítja, azok a lokalitásban jelennek meg. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a

helyi környezeten és az államon is túlmutató globalitás szintén értelmezhető dimenziót jelent, miután a fogyasztásban jellemzően a nagy nemzetközi vállalatok cikkei, brandjei vannak jelen.²⁹

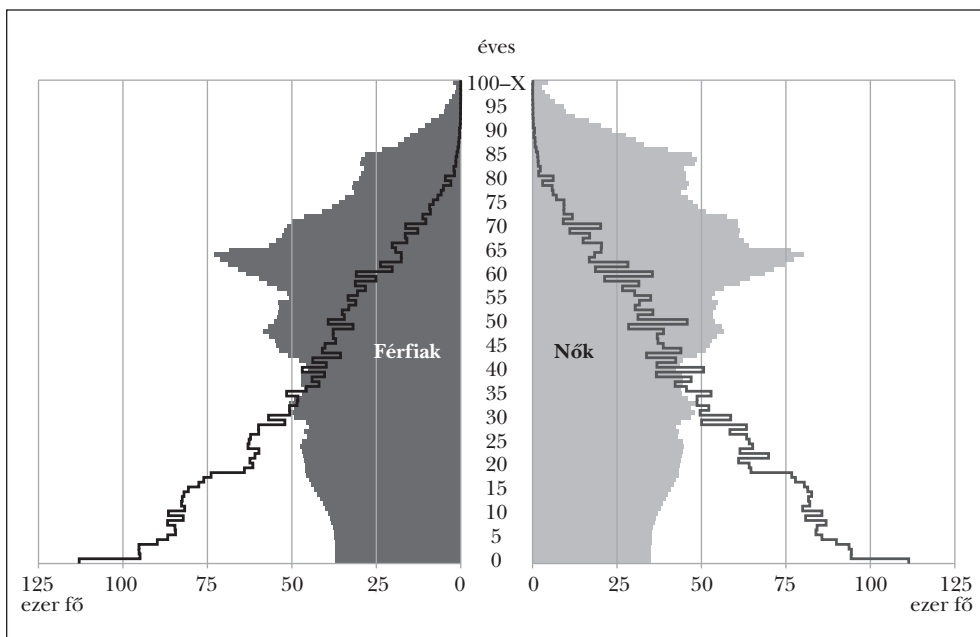
Társadalom

A mai társadalomról sok lényeges elem megragadható, jelentős változások történtek az elmúlt ötven évben, és hasonlóan jelentős változásokra lehet számítani a következő időszakban is. Az egyik hangsúlyos motívum, hogy a társadalom összetételét egyre inkább a szélsőségek uralják. Növekedni látszanak a jövedelmi helyzetből fakadó gazdasági különbségek,³⁰ a globalizált információáramlás miatt az ideológiák – köztük a sérülékenyebb, nehezebb helyzetben lévő csoportok egy-egy problémájára látszólagosan választ adók – gyorsan terjednek, és a jól megfogható, szélsőséges változatok is egyre könnyebben nyernek teret. Utóbbi hatásának mérését meglehetősen nehéz megoldani, hiszen ilyen ideológiának fogható fel egy-egy vallási (vagy annak látszó) szélsőség, de hasonló besorolást tulajdoníthatunk (talán túlzással) az olyan egészségügyi-probléma-kezeléseknek, amelyek nem tartoznak a hagyományos orvoslás fennhathatósága alá (pl. homeopátia).

Ezzel szemben nagyon is kézzelfogható, hogy – részben az életminőség örömteli javulásának köszönhető, a születéskor várható élettartam növekedésének³¹ eredményeként – a társadalom előregedik. Az ENSZ előrejelzései³² alapján a világ népességéből a 60 év feletti korosztály a 2013-as 13,4%-ról 2050-re 25,3%-ra növekszik (miközben a teljes népesség 7,16 Mrd főről 9,55-re). Ezzel párhuzamosan az OECD (az e vonatkozásban megfelelő adatot szolgáltató 28 tagállam információja alapján) úgy becsüli,³³ hogy a nyugdíjkiadások a GDP arányában a 2010-es 9,3%-áról emelkedve 11,7%-os mértéket tesznek majd ki. Sokkal nagyobb terhet kell tehát viselnie a jövedelemtermelő lakosságnak, amely természetesen olyan formában is elképzelhető, hogy a mai jövedelemtermelő személyek saját maguknak tesznek félre forrást nyugdíjas éveikre. A felhasználható jövedelmeknek így nem csupán a térbeli, hanem az időbeli eloszlására is érdemes figyelmet szentelni. A ma megtermelt jövedelmeknek jelentős részével (emberöltőhöz mérten) időben jóval későbbi szükségleteket kell kielégíteni, az állami nyugdíj felosztó-kirovó rendszerben nem lesz képes mindig megfelelni az aktuális igényeknek. Arra tekintettel, hogy ez a fajta előrelátás egyrészt jelenlegi anyagi feltételeket (fel nem használt jövedelemrész), másrészt hosszú távú tervezést, pénzügyi ismereteket igényel, csak huzamosabb idő elteltével válhat általánossá. Azaz feltehetően lesz olyan generáció, amelynek az állami nyugdíj már nem biztosít kellő megélhetést, viszont félretett jövedelme sincsen, így átéli az ebből következő nehézségeket.³⁴

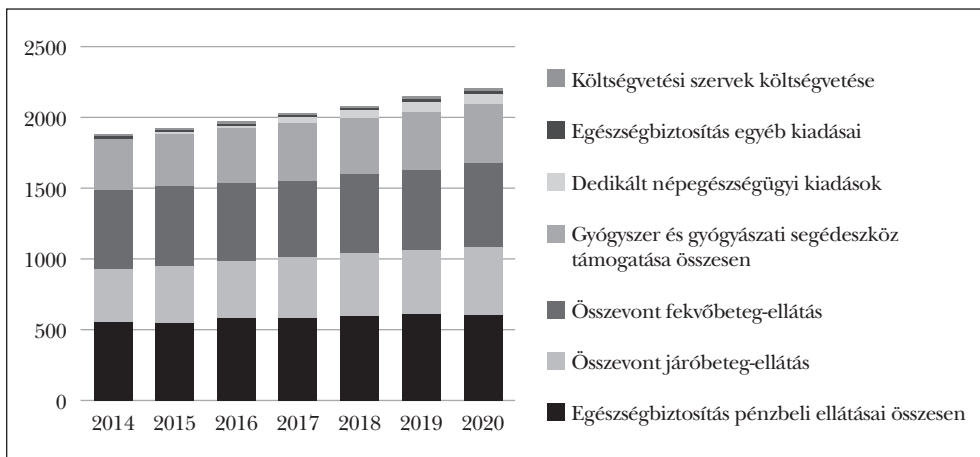
Optimizmusra az OECD más adatai³⁵ sem adnak okot pl. az egészségügyi ellátó-rendszert illetően. Eszerint mind Észak-Amerika, mind Európa és Közép-Ázsia, mind pedig Magyarország vonatkozásában igaz, hogy az 1997 és 2012 között eltelt 15 évben az egy főre jutó egészségügyi kiadások megduplázódtak. Az egészségügyi ágazat stratégiája alapján a kormányzati projekció azt mutatja, hogy a kiadásnövekedésben hazánkban sem számíthatunk trendfordulóra.

8. ábra: Magyarország korfája 1910–2040

Forrás: KSH.

9. ábra: Kiadási oldali trend

Forrás: „Egészséges Magyarország 2014–2020”. Egészségügyi Ágazati Stratégia. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2014.

A társadalombiztosítási rendszerek e két meghatározó elemével szemben várhatóan jelentősen növekvő igények komoly finanszírozási feladatot jelentenek majd az állam számára. De nem ez az egyetlen probléma: másik végletként tekintünk egy pil-

lanatra az ifjúság helyzetére. Azzal, hogy a nyugdíjrendszer finanszírozási problémáit valamelyest kezelve a nyugdíjkorhatár növekszik, az is tapasztalható, hogy a korábbiakkal ellentétben a nagyszülők – szabadidejük híján – nem tudnak aktívan segítséget nyújtani a kisgyermekkorai nevelésben. Tehát a szülők terhei növekszenek, akár maguk igyekeznek lefedni a gyermekek intézményen kívüli idejét, akár anyagi ellentételezést feltételező segítséget vesznek igénybe. Történik mindez egy folyamatosan gyorsuló életritmus mellett, így azon sem lehet csodálkozni, hogy a gyermekvállalásra egyre idősebb korban kerül sor. Így a közösségi létre kevesebb idő marad, amely a hatékonyság növelése érdekében és a technológiai újítások sorozatának köszönhetően az informatikai eszközök irányába tolódik a személyes kapcsolatok rovására.

Maguknak a gyermekeknek, az ifjúságnak a helyzete is meglehetősen nehéz. Jóval több információt kell befogadniuk és feldolgozniuk, mint akár csak egy generációval ezelőtt. Minden hírről azonnal értesülnek, mindenre reagálnak, készségszinten használnak már egész fiatal korban olyan eszközöket is, amelyek csak néhány éve léteznek. A fejlett technológiák – vitathatatlan előnyeik mellett is – jelentenek azonban olyan veszélyt, hogy számos kérdésben az ember helyett elvégezve műveleteket, helyette „gondolkodva”, e kényelmes helyzetben leszoktatják felhasználóikat a gondolkodásról. A köznevelési, oktatási rendszer pedig ezt a folyamatot aligha tudja rugalmasan és megfelelő reakcióidővel lekövetni: mint nagy ellátórendszer nehezen alkalmazkodik az új igényekhez. És – meglepő módon – a tanulmányokat éppen befejező, friss elméleti tudással rendelkező fiatalok körében rendkívül komoly munkanélküliség tapasztalható.³⁶ Talán nem túlzó kijelenteni, hogy az automatizáltság olyan szintjére kezd eljutni a ma embere, amelynek eredményeképp maguk a technológiák is veszélyeztetik munkahelyek vagy egész szakmák létét.

Állam

Az állam szerepét illetően is fel kell tennünk a kérdést: lehet-e azt pusztán a hatalomgyakorlás tereként értelmezni (középpontba magát a hatalmat és az annak megszerzéséhez kapcsolódó politikát állítva)? Mennyiben tekinthető egyáltalán hatalomnak az a megszerzett dicsőség (egy párt számára), melynek eredményeként egy ország vezetésére nyer egy személy vagy csoport jogot akkor, amikor egyre kevésbé igazolható, hogy a teljes közösség (mint ország) többségének óhaja fejeződne ki? Kimutatható ugyanis, hogy a választásokban – mint a politikai jogok gyakorlásának szinte kizárólagos lehetőségében – való részvétel évtizedek óta gyengül.³⁷ (Magyarországon is két évtizedesnek mondható a trend, amelyet csak egy 2002. évi jelentős erősödés tört meg, de a csökkenés előtte és utána is folyamatos volt.³⁸) A többéves időszakokban periodikussá vált berendezkedés eredménye és a technikai fejlődés számos kezdeményezést eredményezett. Közös, hogy a részvétel közvetlenebbé tétele, kiegyensúlyozása áll a középpontban, tehát az az igény, hogy a politikai jog gyakorlása érdemibb hatást gyakoroljon magára az operatív döntéshozatalra. Projektek sora – fejlett infokommunikációs eszközökre támaszkodva – céloz közösségi összefogást egy-egy ügy mentén, azt a lehetőséget kínálva, hogy a döntéshozók valódi társadalmi bázison alapuló igényekre

tudjanak megfelelően reagálni. Említésre érdemes a politikusok sorsolás útján történő kiválasztásának lehetősége is, amelyet az ókori Athénban alkalmaztak.³⁹

Problémás lehet az állam küldetéseként értelmezni az alapjogok biztosítását. Ezek ugyanis általános elvként léteznek, tartalmuk jobbára elfogadott, ugyanakkor a napi gyakorlatban történő megvalósulásuk sokkal inkább látszik függeni egy hosszú távú szerves fejlődési folyamat kimenetelétől, mint az állam működésétől. Ráadásul a konkrét realizálódást jelentősen és rugalmasan tudják alakítani a jogalkotás különböző eszközei. Ezzel együtt sok esetben az alapvető jogok kikényszerítése nemzetközi szervezet keretei között történik, így államon kívüli aspektusok is felmerülnek.

A jogértelmezés rugalmassága, a jogalkotó szándéka és a jogalkalmazási gyakorlat között gyakran megmutatkozó különbségek és a történelemben már sokszor felhasznált kreatív jogalkotási technikák a jog uralmát is megkérdőjelezhetik. Feltételezésem szerint nem azért, mert bármely állam (nevében eljáró hatalomgyakorló) ne tartaná tiszteletben a nemzetközi vagy saját belső jogát. Szükségszerű ugyanakkor, hogy a nagy nemzetközi tömörülések létrehozatalával, fejlődésével az államok közötti egyenlőségre való törekvés és az éleződő gazdasági (mondhatnánk fennmaradásinak is) verseny szembenállása új megoldásokat kényszerít ki. Ezek azonban népességen belül frusztrációkhoz vezethetnek, a kiszámíthatatlanság érzését kelthetik, hiszen az ember alaptermészetéből a stabilitásra való törekvés sokkal inkább levezethető, mint a változások előidézésének folyamatos igénye.

Ha az államalkotó tényezők (terület, népesség, szuverenitás) felől közelítjük meg a kérdéskört, hasonlóan zavarba ejtő jelenségeket találunk. Az Iszlám Államnak nevezett terrorszervezetet természetesen senki nem ismeri el önálló államként, de mindenképpen figyelemre méltó térnyerése tapasztalható. Érdekessége abban mutatkozik meg, hogy alapvetően nem egybefüggő területeken önmagukat államként definiáló, önálló szabályrendszerrel működő személyekből álló csoport alkotja. Egy olyan nem nemzetközi, csak nemzetek közötti szervezet, amelynek polgárai valóban létező államok állampolgárai. Ettől távol eső példa, de hasonlóan számos kérdést vet fel: a részes polgárok számára kézzelfogható, de nehezen értelmezhető az Európai Unió és a schengeni egyezmény is, amelynek nemzetközi jogi háttere – szemben az előbbi példával – biztos alapokon áll. A részes államok polgárai ugyanis európai polgárok is, e minőségükben eltérő jogaik vannak. Folyamatos ideológiai, politikai és gazdasági vitákat eredményez ugyanakkor az újra és újra felmerülő föderális Európa eszménye, amely az utóbbi idők fejleményei⁴⁰ szerint új lendületet vehet, amennyiben az eurózána két legerősebb gazdasága elhatározza a mélyebb integráció megvalósítását.

A népesség kérdésében egy hungarikumként kezelhető példa szolgálhat a hagyományos felfogásra rációzó tanulságokkal. Történelmi múltunk abba a helyzetbe hozta Magyarországot, hogy a 20. században „önmagával vált határossá”. Egyszerűbben fogalmazva, az ország területének és a népességének jelentős része került más állam fennhatósága alá. Ezt kompenzáló az állam, egyik 2010-es intézkedése⁴¹ eredményeként, akár anélkül ismer el más állam polgárát saját állampolgárának, hogy az illető valaha is valóban Magyarország területén élt volna.⁴² Szintén sajnálatos jelenség eredménye, hogy jelentős mértékben növekedik az országok közötti mobilitás pl. be-

vándorlással.⁴³ A jobb sors reményében új hazát kereső polgárok anélkül válnak egyre nagyobb mértékben egy-egy ország életének szerves részévé (értsd: népessége részévé), hogy annak állampolgárságát elnyernék.

Előbbieknél jóval plasztikusabban leírható a szuverenitással kapcsolatos aggály. Mennyiben tekinthető függetlennek egy állam, amelynek finanszírozását rajta kívül álló személy vagy szervezet biztosítja? Gyakori, hogy pl. az IMF strukturális átalakításokat vár el – teszi ezt a nyújtott hitel visszafizetésének garanciális biztosítása érdekében – egy országtól, cserébe a finanszírozásért. Gondolatkísérletként – szintén az adósság kérdésköréhez kapcsolódóan – azt a meglehetősen vad elképzelést vázolta egy újságíró, hogy például az Apple akár fel is „vásárolhatná” Görögországot.⁴⁴ Már a pusztán lehetőség (amely objektíven ellenőrizhetően fennáll) is indukálja a kérdést, hogy ilyen gazdasági erőviszonyok között (globális vállalat és állam között) milyen szuverenitásról lehet beszélni? És vajon a görög állampolgárok életére az Apple vagy az állam van nagyobb hatással a saját megítélésük szerint, vagy akár ténylegesen? Elegendő-e a szuverenitást annak jogi tartalma szerint értelmezni, vagy létezik olyan tényező, amelyet figyelembe kell még venni e vonatkozásban?⁴⁵

Anélkül, hogy a kérdésekre valóban egzakt válaszokat próbálnék találni, belátható, hogy az állam megközelítésében, céljaiban és feladataiban is olyan jelenségek tapasztalhatók, amelyek szükségessé tehetik az újragondolást. Méghozzá úgy, hogy ez nem feltétlenül jelent a történelem során soha nem alkalmazott újdonságokat. Az athéni demokráciában alkalmazott egyes módszerek, a modern eszközökkel vegyítve, akár komolyan vehető, kivitelezhető elegyet alkothatnak. Érdemes lehet elgondolkodni a rómaiak által szintén az ókorban felállított modellen, melyben a *res publica* a közös ügyek viteleként jelentette az államot. Lehetséges az is, hogy a polgárokért hamarosan globális cégekkel is meg kell küzdeni, és nem lesz egyszerű döntés az embernek, hogy a háziorvosánál álljon sorba egy egyszerű tanácsért, vagy használjon e-health appot. De elgondolkodtató az is, hogy az egyre több személyes adatainkat tároló mobil eszközeinkre információs vagyonként tekintve, a Föld 1,7 Mrd lakójával áll olyan szerződéses kapcsolatban egy cég (Facebook), amely szerződést feltehetően elfogadás előtt a felhasználók zöme el sem olvasott. Kérdés, hogy egy-egy szélsőséges felhasználó nem kötődik-e jobban e státusához, mint nemzeti identitásához, s válik ezáltal inkább a cég polgárává (noha adót – egyelőre – nem a cégnek fizet).

További folyamatok

Fenti, a társadalomszerveződés szintjein bemutatottakon kívül fontos lehet még két jelentős, napjainkban is zajló átalakulásról szót ejteni: egyrészt általánosságban a vállalatok, különösen a TNC-k (transznacionális vállalat), másrészt az információs társadalom határokön átívelő, mindent behálózó hatásairól.

Érdemes megfigyelni, hogy miként alakult az ember és a vállalatok kapcsolata az utóbbi évszázadokban. Alapvetően a cégek létrejöttét a munkamegosztás és a munkaszervezés indokolta, így gazdasági egységként jöttek létre. Később a tulajdonosi struktúra és a menedzsment elvált egymástól. Manapság pedig az látszik, hogy a tulaj-

donosi struktúrák olyan bonyolulttá válnak, esetenként elaprózódnak, hogy a tulajdonosok is távol kerülnek az irányítástól. Tehát a cég mint önálló entitás önálló életet él, tulajdonosai és menedzsmentje folyamatosan változik, a cég pedig „birtokolja” az alkalmazottakat, és mintegy önálló akarattal igyekszik mind több fogyasztót is magához láncolni.

Utóbbinak mindkét szava („fogyasztó”, „láncol”) rendkívül hangsúlyos. Egyrésztől a fogyasztó mint a profitszerzés eszköze jelenik meg. Az szinte már mindegy is, hogy mik az egyén (a fogyasztó) valós igényei, a fogyasztóvá változtatás érdekében rendkívül komoly eszköztárak fejlődtek ki az utóbbi évszázadban. Már a szocializáció és tanulás folyamatába is beépülnek ezek, így bebiztosítva, hogy amikor az egyén fizetőképes keresletté válik, a percepciójában valós igényként értelmezzen olyan dolgokat, amelyek igazából csak a gondosan, hosszú évek alatt betáplált program részei. Egyik legjobb példa erre az individualizálódás. Ha ugyanis az ember egymaga van, minden létfenntartáshoz és jóléthez szükséges dolgot magának kell megszereznie, birtokolnia. Egy ilyen atomizált világban nincs esélye annak, hogy egyének közösen fogyasszanak, vagy olyan közösségeket hozzanak létre, amely a fogyasztók érdekeit érdemben tudja érvényesíteni az egyre nagyobbra hízó szolgáltatókkal szemben. A folyamatot erősítik a rohamléptekben fejlődő informatikai eszközök is, amelyek egyre inkább leszoktatnak minket a gondolkodásról, hiszen a gépek egyre jobban leképezik és meghoznak helyettünk – egyelőre csak kisebb – döntéseket.

A gondolat másik eleme a „láncolás” volt, amely szintén nagy jelentőségű, hiszen a cég számára szükséges a profitszerzés további lehetőségét is megalapozni azzal, hogy folyamatos felhasználóként folyamatosan jelentsen bevételt valaki. A fogyasztóvá vált egyént tehát minden eszközzel a céghez kell kötni, így technikai, jogi és anyagi eszközökkel megnehezítve a spirálból való kijutást. Nagyon szélsőséges, talán kegyetlen megnyilvánulás tapasztalható például az egészségügy területén. A rákgyógyszerek kutatásában az orvostudomány már rájött arra,⁴⁶ hogy a betegség gyógyításának kulcsa az egyéni, személyre szabott és mielőbbi kezelésben van, hiszen rendkívül sok fajtája van a ráknak. Az egyéni gyógy módok kifejlesztése ugyanakkor nagyon költséges, és nem képezhető belőle tömegtermék sem. Ezért inkább az utolsó stádiumra koncentrálnak az iparág, mert egyrészt akkor már nem tudnak garanciát vállalni (egyébként is ki lépne fel garanciális igénnyel, ha a gyógyítás nem sikerült?), tömegtermékek előállíthatók, és az is biztosan kijelenthető, hogy a fizetőképesség – az anyagi helyzet változatlanlansága mellett is – megugrik, és a költségvetési korlátok felpuhulnak. Hiszen mindent meg akar tenni az áldozat és a környezete is a gyógyulás érdekében.⁴⁷

Teljesen közhelyes a gyorsuló világról, információs robbanásról folytatni újabb értekezéseket, de mint hatást feltétlenül szükséges tanulmányozni, amely jelentősen befolyásolja az emberek életét. Néhány vonatkozásban már volt szó erről (közösségek, döntéshozatal), de van egy további aspektus is, amellyel talán keveset foglalkozunk. Sejtésem szerint az új informatikai eszközök (pontosabban az azokat kifejlesztő emberek) már létrehozhatnak olyan megoldásokat, amelyek nemhogy cégeket, de teljes iparágakat képesek helyettesíteni és kiváltani. Az utóbbi idő egyik legforróbb témája a fintech megoldások és a bankok, pénzügyintézetek párharca. Sokan kétségbe vonják a lét-

jogosultságát, de például a bitcoin (és más, ún. kriptopénzek is) megmutatta, hogyan jelenthetnek teljesen új alternatívát az új, innovatív megoldások. Meglepő módon a mára sokmilliárdos tranzakciós forgalmat bonyolító bitcoin-hálózat mögött pedig még csak cég sem áll, amely irányítaná, birtokolná ezt a terméket. A kialakulásáról is mindösszesen egy Satoshi Nakamoto álnév alatt publikált tanulmányt⁴⁸ ismerünk, amellyel elindult hódító körútjára a jegybanki háttér, ország és cég nélküli fizetőeszköz, amelyet ma már át lehet váltani, árfolyama van, és pénzkidó automatánál készpénzre lehet váltani. Nem csoda, ha a pénzügyi és a befolyási körükbe eső politikai világ nemtetszését nyilvánította ki. Bár az utóbbi években a pénzügyi intézetek már tudják, hogy csak úgy tudnak versenyképesek maradni, ha a technológiai fejlődés élére állnak, és maguk is részt vesznek az innovatív eszközök alkalmazásában, fejlesztésében.

Mindebből következik, hogy a cégek és államok hatalmát az informatika térnyerése és fejlődése veszélyeztetheti, de hatékonyabbá is teheti azok működését, illetve eszközt adhat az egyén kezébe arra, hogy érdemi ráhatása legyen élete alakulására. Ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy ne csak a cégek, gépek hálózatai legyenek egyre hatékonyabbak, hanem lokálitáson alapuló szerves hálózatok alakuljanak ki, melyek védelmet jelenthetnek az egyén számára.

(A cikk második része a *Polgári Szemle* következő számában olvasható.)

JEGYZETEK

- ¹ Lásd bővebben Lentner Csaba: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. 1. fejezet, Nemzeti Közszerzői és Tanácsadó Kiadó, Budapest, 2015.
- ² *The Financial Crisis. Inquiry Report*. FCIC, 2011, xvii. www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/pdf/GPO-FCIC.pdf
- ³ *The Financial Crisis Response In Charts*. April 2012. www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/Documents/20120413_FinancialCrisisResponse.pdf
- ⁴ *The Cost of the Crisis. \$20 trillion and counting*. Better Markets, 2015. www.bettermarkets.com/sites/default/files/Better%20Markets%20-%20Cost%20of%20the%20Crisis.pdf
- ⁵ *The Financial Crisis. Inquiry Report*, i. m. 392.
- ⁶ *Central government debt*. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/gc.dod.totl.gd.zs/countries/gr-ie-pt-it?display=graph>
- ⁷ *Employment to population ratio*. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.NE.ZS/countries/EU?display=graph>
- ⁸ *Europe's demographic future: Facts and figures on challenges and opportunities*. European Commission, 2007, 13. www.apapr.ro/images/BIBLIOTECA/demografie/ue%20oct%202007.pdf
- ⁹ Leo Nefiodow – Simone Nefiodow: *The Sixth Kondratieff. A New Long Wave in the Global Economy*. CreateSpace, 2014.
- ¹⁰ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye A beruházók védelme, valamint a beruházó és az állam közötti vitarendezés az EU harmadik országokkal kötött kereskedelmi és beruházási megállapodásaiban. 2015/C 332/06. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52014IE5356>
- ¹¹ European Initiative against TTIP and CETA. <https://stop-ttip.org/>
- ¹² Az Európai Unió harmadik országokkal kötött kereskedelmi és beruházási megállapodásaival kapcsolatos követelményekről szóló 11/2016. (VI. 17.) OGY határozat 2. pont.
- ¹³ Francesco Galgano: *Globalizáció a jog tükrében*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006.
- ¹⁴ Török Gábor: *Globalizáció – kereskedelmi jog*. In: Prudentia Juris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2010, 491. o.
- ¹⁵ Lásd még Lentner Csaba: *A magyar nemzetgazdaság versenyképességének új típusú tényezői*. In: Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 271. o.

- ¹⁶ Csath Magdolna: *Versenyképesség*. In: Közgazdaságtan – társadalom-gazdaságtan, makroökonómiai alapok. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2014, 147. o.
- ¹⁷ Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megerentése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- ¹⁸ *The Global Competitiveness Report 2015–2016*. World Economic Forum, 2016. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>
- ¹⁹ *The most problematic factors for doing business: Impacts of the global crisis*. World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/box-3-the-most-problematic-factors-for-doing-business-impacts-of-the-global-crisis/>
- ²⁰ A „mögöttes tartalom” alatt azt kell érteni, hogy a személy azért válik tagjává egy hálónak vagy szervezetnek, mert a közösség céljaival egyetértésben közös akciókban kíván részt venni, nem pedig azért, mert a szervezetben való tagságtól valamilyen személyes hasznot (pl. hatalom, jövedelem) remél. Ilyen értelemben pl. a gazdasági érdekképviseltek nem tartoznak ebbe a kategóriába.
- ²¹ Lentner Csaba: *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 276. o.
- ²² A teljes igazsághoz fontos megemlíteni, hogy az Európai Unió más tagállamai sem teljesítenek jelentősen jobban e mutató vonatkozásában, bár hazánk 4 régiója is az EU-28 273 régiójának 20 legszegényebbike közé tartozott 2013-ban, az egy főre jutó GDP vásárlóerejét tekintve.
- ²³ *Miben takarít meg a lakosság?* Portfolio, 2014. július 14. www.portfolio.hu/gazdasag/miben_takarit_meg_a_lakosság.201294.html
- ²⁴ Baksay Gergely – Kuti Zsolt: *Forintkibocsátásból finanszírozhatóak a 2016-ban esedékes devizalejártatok*. Portfolio.hu, 2015. december 15. www.mnb.hu/letoltes/baksay-gergely-kuti-zsolt-forintkibocsatasbol-finansziorozhatóak-a-2016-ban-esedekes-devizalejártatok-docx.pdf
- ²⁵ *Hungary: Transactions with the Fund from May 01, 1984 to December 31, 2015*. International Monetary Fund. www.imf.org/external/np/fin/tad/extrans1.aspx?memberKey1=415&endDate=2015-12-31
- ²⁶ *STADAT táblák – 3.7.4. Lakás célú hitelek (2001–)*. KSH. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zrh001b.html
- ²⁷ *A közösségi média lesz a fogyasztói élmény jövője?* – SocialDaily, 2015. április 9. <http://hu.socialdaily.com/articles/2015/03/16/a-kozossegi-media-lesz-a-fogyasztoi-elmény-jovője>
- ²⁸ *Nemzeti identitás – egység vagy sokszínűség?* Policy Solutions, 2013. http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/18/nemzeti_identitas_egység_vagy_sokszinuseg.pdf
- ²⁹ Xiaoling Guo: *Living in a Global World: Influence of Consumer Global Orientation on Attitudes Toward Global Brands from Developed Versus Emerging Countries*. Journal of International Marketing, Vol. 21, No. 1., 2013, 1–22.; *The Universe of the Largest Transnational Corporations*. United Nations conference on trade and development, 2007. http://unctad.org/en/Docs/iteia20072_en.pdf
- ³⁰ Prabhat Patnaik: *Capitalism, Inequality and Globalization: Thomas Piketty’s Capital in the Twenty-first Century*. Monthly Review, 2014. <http://mrzine.monthlyreview.org/2014/patnaik171014.html>
- ³¹ *World Development Indicators: Mortality*. The World Bank. <http://wdi.worldbank.org/table/2.21>
- ³² *World Population Prospects: The 2012 Revision. Key Findings and Advance Tables*. Working Paper No. ESA/P/WP.227, United Nations, New York, 2013.
- ³³ *Long-term projections of public pension expenditure*. In: Pensions at a Glance 2013. OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, 2013. http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-30-en
- ³⁴ Jóllehet pl. a magyar jogrend kötelezi a nagykorú gyermeket szüleitől való gondoskodásra. Lásd Alaptörvény XVI. cikk (4) bek., Ptk. 4:196. §.
- ³⁵ *Health expenditure and financing*. OECD.stat. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA>
- ³⁶ *Unemployment statistics*. Eurostat, November 2016. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics
- ³⁷ Rafael López Pintor – Maria Gratschew: *Voter Turnout Since 1945 – A Global Report*. International IDEA, 2002.
- ³⁸ Az Országos Választási Iroda alapján az általános országgyűlési választások részvételi arányai a következők szerint alakultak: 1990: 65,11%, 1994: 68,92%, 1998: 56,26%, 2002: 70,53%, 2006: 67,83%, 2010: 64,38%, 2014: 61,24%.
- ³⁹ Pintor–Gratschew, i. m. 92.

- ⁴⁰ Emmanuel Macron – Sigmar Gabriel: *Europe cannot wait any longer: France and Germany must drive ahead*. The Guardian, 3 June, 2015.
- ⁴¹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény.
- ⁴² Az intézkedés fontosságát és céljait nem vitatva a modell különlegességét kívánom hangsúlyozni.
- ⁴³ *The number of international migrants worldwide reaches 232 million*. United Nations, No. 2013/2., September 2013. http://esa.un.org/unmigration/documents/The_number_of_international_migrants.pdf
- ⁴⁴ Leonid Bershidsky: *Apple Could Make Money by Bailing Out Greece*. Bloomberg, May 11, 2015. www.bloombergview.com/articles/2015-05-11/apple-could-make-money-by-bailing-out-greece. A cikk írója Görögország államadósságát – mely jelenleg a GDP 175%-át teszi ki – hasonlíttja össze az Apple amerikai vállalat 194 milliárd dolláros vagyonával, amelynek befektetése komoly problémát okoz a cég vezetésének. A szerző megemlíti, hogy Görögország államadósságának kezelhető szintre (kb. 70%) való csökkentéséhez elég lenne az USA öt legnagyobb vállalata (Apple, Microsoft, Google, Pfizer és Cisco) mintegy 439 milliárd dolláros vagyonának – adózási megfontolásból részben a tengerentúlon felhalmozott – egy része. Ezért cserébe az ország gyakorlatilag adómentességet biztosíthatna, amely további kedvező hatásokkal járna a munkaerőpiacán a cégek dolgozóinak helyszínre telepítésével.
- ⁴⁵ Hasonló gondolatokat vet fel Forgács Imre a könyvében. Forgács Imre: *Globális Egyesült Államok? Utópia vagy utolsó esély*. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest, 2014.
- ⁴⁶ Nicholas McGranahan et al.: *Clonal neoantigens elicit T cell immunoreactivity and sensitivity to immune checkpoint blockade*. Science, Vol. 351, Issue 6280, 25 March 2016, 1463–1469. <http://science.sciencemag.org/content/351/6280/1463>
- ⁴⁷ *The Cancer Industry is Too Prosperous to Allow a Cure*. Health Impact News. <http://healthimpactnews.com/2014/the-cancer-industry-is-too-prosperous-to-allow-a-cure/>
- ⁴⁸ Satoshi Nakamoto: *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. 2009. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auer Ádám et al.: *Társasági jog*. Lectum Kiadó, Szeged, 2011.
- Karinthy Frigyes: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához*. <http://mek.oszk.hu/07300/07367/html/>
- Sipos Katalin: *Európai Unió: Civil társadalom – nem kormányzati szervezetek – konvent*. Állam- és Jogtudomány, 2003/3–4.
- Tomka Béla: *A jóléti kiadások alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban 1918–1990*. Statisztikai Szemle, 2003/1.
- Tóth István György et. al.: *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. TÁRKI, Budapest, 2005.